

284 с. Ожегов С.И. Словарь русского языка / С.И. Ожегов; под общ. ред. проф. Л.И. Скворцова. – 24-е изд., испр. – Москва: ООО «Издательский дом «ОНИКС 21 век»: ООО «Издательство «Мир и Образование», 2004. – 1200 с. Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 332 с. Сліпушко О., Яременко В. Новий тлумачний словник української мови у трьох томах. – Київ: Видавництво «Аконіт», Т. 2. – 2007. – 926 с. Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры. Опыт исследования. – М.: Школа "Языки русской культуры", 1997. – 824 с. Duden : Deutsches Universalwörterbuch / Hrsg. von der Dudenredaktion. – Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag, 2003. – 1892 S. Hertz Anne. Sternschnuppen. – München: Knaur Taschenbuch, 2007. – 478 S. Wahrig G. Wahrig Deutsches Wörterbuch / Neu hrsg. von R. Wahrig-Burfeind. – Gütersloh, München : Bertelsmann, 2000. – 1451 S.

УДК 811.112.2:81'276:62

ЛЯХ І.В.

(ДВНЗ «Криворізький національний університет»)

НОМИНАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ І ТЕРМІНОЛОГІЧНА НОМІНАЦІЯ: КОГНІТИВНІ АСПЕКТИ (на матеріалі німецької гірничої термінології)

Стаття присвячена когнітивним аспектам термінологічної номінації, аспектам вторинної номінації, мовної економії. Розглядаються номінативні і словотвірні особливості термінів-комполітів. Зроблено кількісний аналіз компонентів термінів-комполітів.

Ключові слова: термінологія, вторинна номінація, категорія, мовна економія, частини мови, комполіти.

Лях І.В. Номинативная деятельность и терминологическая номинация: когнитивные аспекты (на материале немецкой горной терминологии). Статья посвящена когнитивным аспектам терминологической номинации, аспектам вторичной номинации, языковой экономии. Рассматриваются номинативные и словообразовательные особенности терминов-комполитов. Произведен количественный анализ компонентов терминов-комполитов.

Ключевые слова: терминология, вторичная номинация, категория, языковая экономия, части речи, комполиты.

Liakh I.V. Nominative activity and terminological nomination: cognitive aspects (on the German mine terminology material). This article deals with cognitive aspects of terminological nomination, aspects of secondary nomination, language economy. The nominative and word-forming features of terminological compound words are considered. The quantitative analysis of the terminological compound components is made.

Key words: terminology, secondary nomination, category, language economy, parts of speech, composite words.

Постановка проблеми. Проблеми і процеси номінації сьогодні розглядаються з позицій когнітивної науки в межах номінативної діяльності людини. Номінативна діяльність вивчається як особлива мовленнєво-мисленнєва діяльність, яка протікає в єдності мови й мислення і не є вільною від зовнішніх соціально-історичних факторів, які є складовою когнітивного процесу. Номінативна ономазіологічна діяльність є когнітивною за своєю природою, тому що відбиває результати пізнання у людській свідомості. Основне питання, яке відображає когнітивну сутність номінації сформулювала О. Кубрякова: як формування думок, знань, гіпотез, емоцій і оцінок породжує потребу їхньої об'єктивації в конкретних мовних формах [Кубрякова 2004, с.325]. У центрі уваги при такій постановці питання постає акт номінації як процес і результат: фіксація ознак предмета, визначених у результаті пізнавального акту й закріплення за мовним знаком поняття – сигніфіката, який відображає певні ознаки – денотати предметів і процесів оточуючого світу. В акті номінації відбувається процес категоризації і класифікації через закладання у слові певних класифікаційних типізуючих ознак, які в більшій або меншій мірі відображають ознаки найкращого зразка категорії предметів. Ознака має бути зафіксованою у формі мовного знаку, достатній для її подальшого розпізнавання й ідентифікації як родової для певної групи предметів – категорії.

Завдання дослідження. Терміни і терміносистеми є мовною формою реалізації наукової й науково-технічної картини світу, специфічної когнітивної інфраструктури, в якій матеріалізуються спеціальні знання. Розуміння особливостей спеціальної термінологічної номінації, її когнітивних аспектів є важливим для визначення можливостей термінологізації різних частин мови як процесу відображення свідомістю людини науково-технічної картини світу, засвоєння і збереження фахової інформації і спеціальних понять.

Предмет дослідження – німецька термінологія гірництва, термінологічна словотвірна номінація.

Матеріалом і об'єктом дослідження послужили терміни-комполіти з німецької гірничої термінології.

Актуалізація когнітивних аспектів номінації має тривалу традицію [Кубрякова 1978, Языковая номинация 1977]. Традиційне визначення номінативної діяльності – найменування фрагментів світу, відображення предметів і явищ реального світу у змісті мовної одиниці [Языковая номинация ОВ 1977, с. 111]. Номінація визначалася як процес і результат означування об'єктивної дійсності. Визнавалося, що акт номінації пов'язаний з виокремленням необхідного і суттєвого в предметі пізнання, тобто визначався зв'язок номінації з категоризацією і класифікацією [Языковая номинация ВН 1977, с.8]. Сьогодні мета найменування – опис світу, а не тільки означування його компонентів [Кубрякова 1996, Кубрякова 2004, Приходько 2008]. Створення й узус мовної одиниці як зручного засобу номінації і комунікації є елементом "конструювання світу", де складовою процесу є номінація як матеріальне закріплення структури свідомості за певним денотатом [Кубрякова 2004, с.327]. Основні категорії і цикли пізнавального акту знаходять безпосереднє відображення у способі структурування змісту і у формах функціонування слів, особливо предметних імен [Языковая номинация ОВ 1977, с. 8]. Опис світу, конструювання світу неможливі без систематизації знань про світ. Класифікація і категоризація є способами надання сприйманому світові впорядкованого характеру, систематизації того, що спостерігається і розподілу результатів досвіду за певними рубриками [Приходько 2008, с. 21].

Номінативна одиниця має відповідати когнітивним критеріям – служити для втілення і зберігання результатів пізнавальної діяльності, і відповідати принципу релевантності – реалізації фрагментів, релевантних для такої діяльності. [Кубрякова 2004, с. 328]. Змістове наповнення мовних форм – це перш за все їх співвіднесення з тим явищем, яке детермінує предметне значення одиниці, першою сходинкою якого є номінація – співвідношення мовних одиниць до немовних фактів [Языковая номинация ОВ 1977, с.101]. Немовні факти є явищами світу й, оскільки акт номінації є актом категоризації світу, когнітивні вимоги підводять його під певну частину мови – поняттєвий клас з категоріальним вираженням [Докулил 1962, с. 26 цит. по Кубрякова 2004, с.328]. Категоризація світу є одночасно принципом і механізмом його пізнання. Для когнітивної науки поняття категорії разом з таким поняттям як картина світу є ключовим; принцип категоризації світу є інтегральною основою когнітивної науки. [Приходько 2008, с.19]. Когнітивна наука розглядає поняття категоризації за принципом фамільної (сімейної) схожості – вивчає критерії визначення, відбору, сортування об'єктів, що підлягають категоризації і віднесення їх до певної групи, орієнтованої на кращий зразок свого класу [Кубрякова 1996, с.170-171].

З людською когніцією пов'язані загальні функціональні особливості фахових мов. Для самого когнітивного процесу, процесу пізнання важливою є уніфікація функцій фахових мов, встановлення єдиних критеріїв термінів з метою стабілізації їх вживання. Важливу роль у стабілізації терміна відіграють функціональні особливості термінів. Пропонується розрізняти такі функціональні якості термінів, які також визначаються як когнітивні, пов'язані з процесом пізнання: точність, зрозумілість, анонімність визначеність й економію [Roelcke 2005]. Такі функціональні особливості термінів є відображенням репрезентативної функції мови і є однією з умов зберігання і відтворення інформації, успішної фахової і наукової комунікації. З одного боку, наука постійно розвивається і термінологічний лексикон є рухомим. З іншого боку, для наукового спілкування, ефективного навчання потрібні певні характеристики стабільності терміна: стійкість і традиційність, які утворюють підґрунтя для функціонування мовної одиниці у статусі терміна. Традиційність терміна є результатом стабільності, але це не означає що стійкий, традиційний термін зберігає свою зовнішню і внутрішню форму назавжди. Можна сприяти стабільності терміна стандартизуючи його, вживаючи його послідовно різними авторами, термін може і втратити стабільність через переосмислення самого поняття, що веде до полісемії, яка присутня у термінології, але є небажаною з точки зору точності і зрозумілості терміна.

Переважне тяжіння німецької термінологічної лексики до композитів пояснюється структурною і семантичною конденсацією, яка їм притаманна, тобто структура складного

слова простіша й економніша, ніж структура словосполучення. Економічність мови є однією із суттєвих її характеристик [Языковая номинация ОВ 1977, с.132; Пауль 1960, с.372]. Тож, складне слово, або композит є засобом досягнення стислості виразу без втрати інформативності, що відповідає завданням термінології. Така форма можлива шляхом зменшення у композитах кількості структурно-граматичних операцій, обов'язкових для корелятивних трансформних словосполучень. Послідовність і зміст цих операцій визначається так: 1) визначена послідовність елементів; 2) узгодження означального елемента з означуваним (прикметника з іменником). Тут необхідно: 3) знання роду, 4) числа, 5) відмінку іменника; 6) визначити тип відмінювання прикметника і привести його у відповідність з 7) відмінком, 8) числом, 9) граматичним родом. При утворенні композита, напр. *Bergschule*, виконання операцій 2, 6, 7, 8, 9 не потрібно і це заощаджує зусилля мовця.

Важливим для термінотворення і термінології в цілому є визначення сполучувальних можливостей різних частин мови при утворенні композитів і словосполучень, питання вибору певної частини мови в акті номінації, механізмів об'єктивації знання у певних категоріях слів. Сьогодні важливо не тільки визначення і ототожнення певної частини мови на основі спільного значення, наприклад, значення предметності іменника, але й виявлення дистрибутивних зв'язків, здатності сполучуватися з іншими формами, виявлення шляхів відображення світу у свідомості мовця. Утворення терміна стає можливим спираючись на повнозначні слова (іменник, дієслово, прикметник та прислівник). Існує гіпотеза про довербальне походження категорій частин мови, тобто прямої репрезентації мислення [Кубрякова 1978]. Здатність до формування категорій і утворення концептів (категоризація і концептуалізація світу) є важливим складником інфраструктури людської діяльності [Приходько 2008, с. 20]. Система частин мови існує як система форм і категорій і має певну організацію, ієрархію. Знаменні частини мови – іменник, прикметник, дієслово, прислівник здатні відображувати основні логіко-когнітивні категорії: субстанцію і ознаку, необхідні для пізнання і фіксації матеріальної і ідеальної дійсності. Здатність мовної одиниці виконувати номінативно-сигніфікативну функцію відносить її до певного класу частин мови. Кваліфікаційною ознакою виступає тип денотата і сигніфікату: денотат і сигніфікат визначає смислову структуру мовної одиниці. Іменники утворюють просту номінацію поєднуючи денотат і сигніфікат; ад'єктивні і дієслівні номінації мають відносний характер, оскільки означальний характер такої номінації логічно потребує приєднання, сполучення. Рівень синтагматичної цінності також є характерною ознакою певних частин мови і визначається узуальними умовами. Істотною ознакою технічних текстів у німецькій мові є значна питома вага іменника в порівнянні з іншими номінативними частинами мови: *Eintrieb, Boden, Feste, Förderstrecke*. Прикметники також відіграють важливу роль, відображаючи тенденцію до атрибутивності, яка у свою чергу служить точності й диференційованості термінології: *frei, faul, mannlos, grobstückig*. Дієслово як частина мови, в німецьких спеціальних текстах втрачає продуктивність. Дієслівні функції поступово переходять до віддієслівних іменників: *Ausbringen, Ansaugen, Absprengen*. Це пояснюється тим, що іменник, у порівнянні з іншими номінативними частинами мови, характеризується значенням предметності й семантичною ємністю. Тож, виконувати самостійну номінативну функцію – називання класів предметів і об'єктів у термінології можуть повнозначні іменники, іменні композити і словосполучення. Кваліфікація за частиномовними характеристиками і присвоєння найменуванню певних ознак частин мови є складовою акта номінації.

Терміни є продуктом вторинної номінації понять шляхом використання номінативних засобів, які вже існують у мові, у новій для них номінативній функції. Словесні знаки є засобом зберігання в них немовної інформації, тобто "відомостей, знань, даних про світ" [Языковая номинация 1977, с.131]. Власне мовлення і є співвіднесенням нових образів з уже існуючими у мові зразками. Застосування готових мовних значень до нових образів – це і є реальний процес функціонування мови, коли відбувається адаптація значень слів і конструкцій до смислу висловлювання, тож можливість переосмислення значень слів існує у мові завжди. Вторинна номінація може бути спонтанною, але не випадковою і враховує

мотивуючу ознаку слова і результат номінації. Умовою для вибору слова в акті номінації є кількість і якість інформації про об'єкт, яка міститься у слові як головній одиниці зберігання й використання інформації. Переосмислення є складовою механізмом вторинної номінації, а умовою для переосмислення значення є власне висловлювання, у контексті якого актуалізується предметна і понятійна співвіднесеність слова. Економічність мови або мовна економія, тенденція мови до заощадливості, мотивує вторинну номінацію понять і предметів, яка має прогнозований результат і служить виконанню когнітивних і комунікативних завдань. Нами було проаналізовано близько 65 000 термінів. З них було відібрано більш ніж 40 000 композитів, з яких потім, відкидаючи застарілі терміни, виокремлено 35 053 терміни – композити. Композити з означальним компонентом, утвореним з основи іменника можна вважати найчисельнішою групою номінативних одиниць німецької термінології гірництва. У німецькій термінології гірництва ця група складає 17 056 з 35 053 одиниць, що є 64, 02 % від загальної кількості термінологічних композитів у цій галузевій терміносистемі.

У процесі відбору, аналізу й сортування матеріалу дослідження виникла можливість об'єднати композити у групи за ознакою спільності означального семантичного компонента, які можна кваліфікувати як серії. Вірогідність утворення серій композитів відмічається у Флайшера [Fleischer 1967, с.102]. Утворення серій, (рядів у Флайшера) описується як процес, коли першим або другим компонентом композита масово виступає однаковий елемент. У процесі збирання і сортування лексичного матеріалу дослідження, виявилася достатня кількість тотожних терміноелементів, які виступили в утворенні композитів.

Таблиця 1. *Кількісні показники вживань іменників як компонентів композитів у серіях складних термінів гірництва*

Група 1. (100 і більше слововживань)				Група 2. (50 - 100 слововживань)				Група 3.(до 20 слововживань)	
Термін	комп	Термін	комп	Термін	комп	термін	Комп	термін	комп
Abbau	200	Stoß	100	Schießen	78	Aufbereitung	58	Beleuchtung	10
Ausbau	75	Wasser	300	Transport	45	Einbruch <i>m</i>	29	Zug	2
Boden	178	Wagen	100	Verbindung	33	Fläche	50	Blindschacht	17
Bagger	120	Gebirge	85	Gang	74	Schicht	55	Brennstoff	15
Grube	400	Schacht	300	Hangende	45	Vorrat (Vorräte)	25	Dach	7
Bohren	100	Wetter	250	Lagerstätte	50	Vorsatz <i>m</i>	91	Teufe	10
Erz	300	Staub	200	Sprengstoff	70	Mauer	50	Tränkung (Tränk-)	4 (25)
Flöz	100	Stempel	100	Netz	40	Raum <i>m</i>	52	Verwertung	3
Förderung	300	Strecke	200	Pfeiler <i>m</i>	60	Salz	96	Reinigung	16
Gestein	150	Streb	100	Spannung	50	Schluss <i>m</i>	37	Messungen	19
Kohle	500	Seil	200	Bogen	44	Welle	29	Neigung	14
Druck <i>m</i>	300	Berge	190	Belastung	27	Rohr	25	Querschlag	15
Betrieb <i>m</i>	128	Gas	300	Flotation	50	Kammer	60	Lokomotive	20
Bergbau	160	Bruch <i>m</i>	100	Kappe	24	Liegende	45	Einfallen	12
Feld	100	Sohle	150	Lampe	30	Damm	23	Trennung	11
Firste	100	Sicherheit	100	Lösen (Lösung)	30	Feuchtigkeit	25	Zimmerung	15
Gleis	200	Sprengen (Spreng-)	100	Spannung	50	Zünder (Zünd-)	12 (56)	Sortierung	10
				Setzmaschine (Setz-)	5 (29)	Zerkleinerung	15	Stärke	15

Аналіз компонентів композитів показує певну правомірність гіпотези про те, що вторинна номінація, активізація вже існуючих у ментальному лексиконі слів для термінологічної номінації є важливою умовою і засобом термінотворення. Концептуальні основи можуть не тільки формуватися на базі низки однотипних номінацій, але й закладаються в них в акті номінації. Свідомість здатна відображати у процесі мислення різноманітні сторони дійсності у їхній динаміці і розвитку, але при цьому використовує достатньо обмежений об'єм засобів [Языковая номинация ОВ, 1977, с.133]. Знайомі і часто вживані слова швидше досягають ментального лексикону, ніж малознайомі і рідко вживані

слова [Rickheit 2010, с. 37]. Це свідчить про зв'язок функцій ментального лексикону з навчанням, актом пізнання і з актом номінації, який відбиває результати пізнання у людській свідомості.

Висновки. Утворення серій складних мовних одиниць, зокрема композитів і словосполучень, в окремій терміносистемі доводить можливість поширення таких мовних явищ, як утворення серій, на окремі терміносистеми, можливість використання загальномовних словотвірних і синтаксичних моделей у термінології, і, загалом правомірність постулату про терміносистему як частину мовної системи. Лексико-семантичний аналіз серій композитів і словосполучень з аналогічним означальним компонентом, їх кількісні характеристики дозволяють стверджувати, що найбільша кількість композитних конструкцій і словосполучень утворюються на основі найбільш важливих у терміносистемі базових терміноелементів. Кількість терміноелементів з базовими компонентами підтверджує постулат про те, що саме базові, концептуальні терміни є найбільш продуктивними для утворення мовних одиниць. Ці висновки підтверджують, що така продуктивність є запорукою високої частотності вживання базових терміноелементів у термінологічних текстах. Вже в акті номінації відбувається процес категоризації і класифікації через закладання у формі мовного знака певних класифікаційних типізуючих ознак, які в більшій або меншій мірі відображають ознаки найкращого зразка категорії предметів. Якщо мовна економія (наявність обмеженої кількості мовних засобів) є мотивом вторинної номінації, то мовленнєва економія (вимоги конденсації інформації, редукція граматичних формантів) мотивує номінативні засоби – словотвірні конструкції, зокрема композити. Основними номінативними критеріями тут виступають категорія субстанції, предметності (іменник) і категорія ознаки (прикметник, прислівник і дієслово). Вибір словоформи, словотвірна категоризація також є етапом процесу найменування. Граматичні і словотвірні категорії є складовими ономазіологічного комплексу кожної мови – набору мовних знань для створення номінативної одиниці. При створенні мовної одиниці акт номінації як когнітивна операція проходить через підключення одиниці до певної ономазіологічної категорії. Когнітивний підхід до словотвору відкриває нові перспективи досліджень: виявлення алгоритмів і закономірностей словотвірних процесів при здобуванні, збереженні і активізації інформації про оточуючий світ.

Література:

- Кубрякова Е.С. Язык и знание. На пути получения знаний о языке: части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира /Е.С. Кубрякова. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 555с. Кубрякова Е.С. Краткий словарь когнитивных терминов /Е.С. Кубрякова, В.З. Демьянков, Ю.Г. Панкрац, Л.Г. Лузина. – М.: Филологический факультет МГУ им. Ломоносова, 1996. – 245с. Кубрякова Е.С. Части речи в ономазіологическом освещении/ Е.С.Кубрякова. – М.: Наука, 1978. – 113с. Пауль Герман. Принципы истории языка /Г.Пауль, А.Холодович – М.: Издат. иностранной литературы, 1960. – 500с. Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики/А.М. Приходько. – Запоріжжя: Премер, 2008. – 332с. Языковая номинация. Общие вопросы /[Уфимцева А.А., Телия В.Н., Колшанский Г.В. и др.]: под ред. Б.А. Серебренникова. - М.: Наука, 1977. – 293с. Языковая номинация. Виды наименований /[А.А.Уфимцева, Э.С.Азнаурова, В.Н.Телия и др.]: под ред. А.А.Уфимцевой. – М.: Наука, 1977. – 356 с. Rickheit G. Kognitive Linguistik - Theorien, Modelle, Methodik/ Rickheit G., Weiss S., Eikmeyer H.-J. – A.Francke Verlag, Tübingen und Basel, 2010. – 347 S. Roelcke Th. Fachsprachen / Roelcke Thorsten. – Berlin: Erich Schmidt, 2005.-253 S. Fleischer W. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache/Fleischer W.- Leipzig: Bibl. Institut, 1976. – 198 S.